

Bényei-Csáky Szabolcs

**Adalékok a nagyváradai színjátszás dualizmuskori történetéhez
Két eltérő színi évad a nagyváradai színpályán: 1877 – Kolozsvár, 1878 – Debrecen
összehasonlító elemzése a korabeli sajtódokumentumok fényében**

Munkámban a kolozsvári társulat 1877-es és a debreceni színtársulat 1878-as nagyváradai vendégjátéka során történt alkalmazkodási megoldásaira, ezek összehasonlítására és elemzésére vállalkozom. A színházi migráció általánosabb kérdéseinek esettanulmány-szerű megközelítéseként, a kulturális másság megértésének és beágyazásának kísérleteit kutattam a nagyváradai és kolozsvári napilapok 1877-es és 1878-as írásaiban. A hírlapforrások elemzése révén új összefüggésekre derült fény. Elsősorban azért választottam a nagyváradai vendégszerepléseket kutatási témaként, mert nagyváradai szülöttként mindig is érdekelt városom színjátszásának, színházának története. Főleg azon időszakok érdekelnek, amelyek úgymond „fehér foltok” a nagyváradai színház történetében, mint példának okáért az állandó kőszínház megnyitását, 1900-at megelőző időszak vendégjátékai.

Másodsorban azért volt számomra kedvező téma, mert a szakkönyvekben azt tapasztaltam, kevés adat áll rendelkezésre erről az időszakról. A színház történeti szakirodalom csupán érintőlegesen foglalkozott az általam vizsgált két színiévaddal. Úgy Kelemen István, mint Indig Ottó színház történeti munkája nem tér ki részletesen az 1877-es kolozsvári vendégjáték ideje alatti történésekre,¹ ezeket tekintetem át és elemeztem, mintegy kinyitva a vendégjáték mechanizmusait és következményeit. A kolozsvári vendégjátékot követő, 1878-as debreceni vendégszereplést kutatva a szakirodalmi forrásokban, azt tapasztaltam, hogy Naményi Lajos színház történeti könyvében nem részletezte az időszak eseményeit, sűrítve, összevonva fogalmazott.²

A másik két színház történeti könyvben (Indig 1991. és Kelemen 1997.) a szerzők ugyan részletesen, de összevonva elemzik a hároméves debreceni vendégjátékot (1878–1880). Elemzésem csupán az első év, 1878 színházi eseményeivel kívánt foglalkozni, kontrasztív összehasonlításban a kolozsváriak 1877-es, előző évi vendégjátékával. Éppen ezért a korabeli helyi sajtó apróbb léptékű, mikroperspektívát adó cikkei filológiai és elviekben egyaránt új fénybe állíthatják ennek a néhány évtizedes időszaknak a nagyváradai színházi migrációs mozgásait.

A két helyi napilap, a Nagyvárad című politikai és közgazdasági, illetve a Szabadság című politikai napilap vendégszerepléssel kapcsolatos minden, 1877–1878 májusa és szeptembere közötti újságcikkét, híret, hirdetését és információját feldolgoztam filológiai értelemben. Úgy tapasztaltam, a korabeli nagyváradai újságcikkek hiteles dokumentumok, mert a korabeli életről, színházi eseményekről, közönségizlés formálásáról, színikritikus fel fogásokról tudósítanak, mikroforrásokként érdekelnek, amelyek a helyi közösség logikáját, elvárásait engedik láttatni. Miért lett állandó helyszíne Nagyvárad a kolozsvári színháznak? Miért játszanak az 1870-es évek végén kolozsvári színészek Váradon? – ezekre a kérdésekre a válaszokat nem csupán az általam tanulmányozott korszakban találtam meg, hiszen korábban is találhatóak a szakirodalomban és sajtóanyagokban adatok arra, hogy

¹ Indig 1991.; Kelemen 1997.

² Naményi 1998.

a kolozsvári színészek vendégszerepeltek Nagyváradon. Munkám kezdetén ezeket a korábbi színikísérleteket sorakoztattam fel, a jobb megértés érdekében.

Kolozsvárhoz való aránylagos közelsége miatt báró idősebb Wesselényi Miklós, az Erdélyi Játékszín főigazgatója volt az, aki kézbe vette a kolozsvári színészet irányítását. A báró Nagyváradot már korán kiszemelte társulata nyári állandó színhelyéül. „*Az echós székerek Szilágysomlyó, Berettyószéplak, Nagyléta, Székelyhíd érintésével Debrecenbe vitték a színészeket előbb, ahol augusztus 7–20-ig játszottak, augusztus 22-én indultak Berettyóújfalú érintésével Nagyvárad felé. Kibérelték a messze földön bíres vendéglő és szálláshely a Fekete Sas fogadó dísztermét.*”³ De kik is voltak ezek a komédiások? Kótsi Patkó János és társai. Hatvani István váradí mecénás darabját adják elő: A Süketnéma, avagy a passionátus pipás című komédiát.⁴ Az első magyar nyelvű színpadról elhangzott szó eseményét a város főterén található Fekete-Sas szálló homlokzatán a centenáriumi ünnepség során, 1898-ban oda helyezett márvány emléktábla örökítette meg. Az emléktábla állta a századok viharát, csupán a kommunista diktatúra vége felé, 1989-ben az épület festésekor tűnt el nyomtalanul. A nagyváradí Szigligeti Alapítvány, a színház építésének centenáriumi ünnepségén, 2000-ben új márványtáblát avatott az eltűnt régi helyébe.

A társulat (színészeinek nevei is ismertek, és Kelemen István színháztörténeti monográfiájában fel is soroltatnak)⁵ szakított Wesselényivel, nem mentek vissza Zsibóra telelni, csaknem szétszéledtek. Gróf Rhédey Lajos, váradí mecénás arisztokrata fogadta be őket. 1798 telén saját házában rendezett be számukra alkalmas „játszó teret”, élelmezést és szállást is biztosítva a kolozsvári színészeknek. Kelemen István szerint Rhédey Lajos gróf már az 1796-os évben közketert létesített Váradon, Olasziban, ahol abban az időben újdonságnak számított, hiszen a város akkor inkább több elkülönülő községhez hasonlított.⁶ (A váradíak Rhédey-park néven ismerik, a hivatalos neve Bălcescu-park.)

Kolozsvári színtársulatok sora kereste fel a XIX. század folyamán Nagyváradot, szórakoztatva a közönséget. Legelőször 1818-ban érkeztek, a már említett mecénás arisztokrata, Rhédey gróf házában játszottak: „*a régi sóház és a Kapuczinusok temploma között lévő telken*” felépült színpadon.⁷ Rhédey halála után, 1825-től kezdve vándortársulatok tettek látogatást a Sebes-Körös parti városban. Hol a Fekete-Sas fogadó nagytermében, hol a Zöldfa szálloda báltermében, majd a Rhédey-kertben felépült, a korban „arénának” hívott fedetlen deszkaszínpadon játszottak kolozsvári, debreceni, nyírségi, majd aradi színészek. Déryné Széppataki Róza, a kor ünnepelt színésznője többször is felkereste kedvelt városát több vándortársulat tagjaként, 1825 és 1832 között.⁸ 1829-ben, amikor a városi táncteremben egy összedőlt színházi fölszerelés tetemes károkat okozott, a város kitiltotta a vándorszínészeket Nagyváradról.⁹

A XIX. század harmincas éveiben Várad továbbra is „nyári állomás” volt. Több vendégegyüttes, elsősorban vándortársulatok keresték fel a várost, de a prózai és énekes társulattal is rendelkező kolozsvári színház is szívesen vendégszerepelt itt, olvashatjuk dr. Indig Ottó könyvében.¹⁰ Az 1848–49-es szabadságharc után, az önkényuralom korszaká-

³ Kelemen 1997. 28.

⁴ Indig 1991. 27.

⁵ Kelemen 1997. 32.

⁶ Uo.

⁷ Náményi 1998. 57.

⁸ Uo. 57–66.

⁹ Schöpflin 1929–1931.

¹⁰ Indig 1991. 53.

ban, 1849–1867 között minden évben volt kolozsvári vendégszínház nyáron Nagyváradon. Erről az időszakról részletes adatot szolgáltatott a Színházművészeti Lexikon, de Ferenczi Zoltán kolozsvári színháztörténeti monográfiájában és a nagyváradai színházzal foglalkozó forrásokban: K. Nagy Sándor, Naményi Lajos, Indig Ottó, Kelemen István műveiben is található adatok.

A helyszín, a fedett színpad fontossá vált a társulatoknak, hiszen addigi ideiglenes helyszínek helyébe megnyílt az állandó: „1858 nyarára, Reck Rudolf vállalkozó jóvoltából megnyitotta kapuit gróf Rhédey Ádámné Radákovich Sarolta kertjében a Nyári Színház, ez biztosabb játszóhelyt jelentett a vendégtársulatoknak”, írja az első nagyváradai színháztörténet megalkotója, a színház fiatalon elhunyt egykori dramaturgja és művészeti igazgatója, Kelemen István.¹¹

A megnyitáskor, 1858-ban, még nem volt valami barátságos a Színház, amelyből még a páholyok is hiányoztak. Mindenki átmeneti megoldásnak tekintette, és senki sem mert volna arra gondolni, hogy rengeteg átalakítás után negyvenhárom évig fog otthont nyújtani a váradai színháznak, egészen a kőszínház megnyitásáig, olvashatjuk Kelemen művében.¹² A deszkabodé épülete később Heynmann-Színház néven még 1960-ig működött a városban, amikor lebontották. A helyén ma tömbház lakás áll.

A váradai polgárok örültek az új szórakozási lehetőségnek, hamar megbarátkoztak vele. Már az első évben átalakították, hiszen kicsinek bizonyult. Molnár György színházigazgató, társulatvezető, aki váradai lévén, már kezdő színész korában, 1852-ben színpadra lépett szülővárosában, így írt a Színházról: „csinos erkély és homlokzattal lön díszítve a deszkabodega, a színpad és öltözőhelyek betetőztettek 1859-ben, s így szebb díszletekkel lehetett előállítani [...], az ülések szintén kényelmesebbé átváltoztattak, kétszáz személyessé kibővítve a nézőteret.”¹³ A váradai Rhédey-Radákovich Színház persze nem tudta ugyanazokat a körülményeket nyújtani, mint a korabeli kolozsvári vagy pesti színpadok, de a polgárok lelkesedése és az a tény, hogy estéről estére telt házak előtt játszottak a színészek, feledtette a hiányosságokat. Elsősorban azért voltak különbözőek a körülmények, mert nem volt meg a megfelelő felszerelés hozzá, hiszen a kolozsvári kőszínháznak komoly gépfelszerelése volt, a váradai Színháznak pedig csupán pár beépített süllyesztője és néhány színpadi gépezete.

Hogyan illeszkedett be a kolozsvári társulat, a két város lapjai hogyan ítélték meg a körülményeket, a másságukat, a kolozsvári társulat által hozott repertoár, játéktípus másságát? – tevődnek fel a kérdések.

A válaszhoz előbb látnunk kell a vendégszínház előzményeit. Nagyváradon 1876-ban Mándoki Béla aradi társulata szerepelt. A direktor az évad végén feloszlatta társulatát, amelynek egy része a kolozsvári színházhoz szerződött, például a Ditrói házaspár és Krecsányi Sarolta. A város új színi szövetségesként a Szamos-parti színházat hívta meg a színházba, mindkét fél részéről feltételeket fogalmazva meg a szerződésben. A helyi Színházi Bizottság elsősorban nívós előadásokat, főleg zenés darabokat kívánt, a kolozsváriak pedig a színház átalakítását vállalták el.¹⁴ K. Papp Miklós, a Magyar Polgár politikai napilap kolozsvári szerkesztő-laptulajdonosa ádáz ellensége volt minden „turnézásnak”, az ő

¹¹ Kelemen 1997. 69.

¹² Uo. 72.

¹³ Molnár 1881. 233–234.

¹⁴ Indig 1991. 112.

szavaival megfogalmazva, így a váradi nyári szezonban is csak a rosszat látta. Lapjában végig támadta a választmányt, és hangulatot teremtett Várad ellen.¹⁵ Az indulás előtti lapszámban, 1877. május 8-án a Magyar Polgár hasábjain egyenesen így nyilatkozott: „*A legéletrevalóbb, a legrégebb magyar nemzeti színház tagjainak ismét kezébe nyomták azt a vándorbotot, melyet nem régiben akkora öröm között dobtak volt el.*”, majd így folytatta: „*[...] a körülmények annyira mostohák Nagyváradon, hogy a jobb jövőtől szinte a reménységet is elveszik. Nagyvárad közönsége soha jobb társulatot nem látott a kolozsvárinál, melynek művészi erői közül többen bátran és minden habozás nélkül megmérkőzhetnek a budapesti nemzeti színház akárhány első rangú tagjával.*”¹⁶

A Nagyvárad című politikai és közgazdasági napilap vezető szerkesztője, Rádl Ödön nem késett az éles válasszal, már másnap, május 9-én ezt közölte: „*Azt hisszük, hogy Nagyvárad közönsége, mely mindig és minden körülmények között megmutatta, hogy a nemzeti színészet hí pártolója, bár mostohák a körülmények, de vendégszeretetét és jó hírnevét fényesen fogja igazolni.*”¹⁷ A nagyváradi és kolozsvári újságokat összehasonlítva arra a tényre jöttem rá, hogy míg Kolozsváron egy műveltebb, igényesebb olvasói és színházba járó közönség azt várta el a vezető laptól, a Magyar Polgártól, hogy minden színházi információval ellássa az olvasókat, ha kellett, pletykákkal is, ezért K. Papp Miklós lapja megfelelt ennek az igénynek. A szintén kolozsvári Kelet című gazdasági és társadalmi napilap mérsékelt módon, sokszor bírálva a konkurens lapot, a Magyar Polgárt, melegebb hangvételi írásokat közölt a színházi vendéjátékokról. A Kelet hasábjain egy általam ismeretlen újságíró Polydor álnéven (az álnévlexikonban nem találtam meg a valódi személy kilétét) a nagyváradi napilapok szerint feltételezhetően maga a színész Szacsavay Imre írt színdarab-ismertetőket „*Levelek a színekörből*” címmel, az a színész, aki csak névrokona volt a Nagyváradon jól ismert 1848-as jegyzőnek és vértanúnak, Szacsavay Imrének.

A váradi lapok ezzel szemben egy civis város, a polgárosodás útjára lépett Nagyvárad sajátos olvasói igényeit kellett kielégítsék. Elemezve az 1877-es év nagyváradi újságcikkeit a kérdéses időszakban, láttam, hogy csak a Nagyvárad hasábjain, másorközléseken túl, amely minden héten volt, tíz színdarab-ajánló volt olvasható, A színekörből címen pedig minden második nap részletes színdarab-kritikát és színészijáték-elemzést találtam Rádl Ödön és Ritoók Zsigmond tollából. Kelemen István színháztörténész azon kijelentése a Várad színésze címmű munkájában, hogy a váradi lapok mellőzik a színikritikákat, vizsgálataim alapján nem bizonyult helytállónak, és jelen munkámban ezt megcáfolom. A teljes idézet így hangzik: „*Sajnos a sértődött váradi lapok szinte teljesen mellőzik a színház előadásait. A műsort ugyan közlik, de az egykori terjedelmes beszámolókat, előzeteseket, drámaelemzések, színészbemutatókat helyét ebben az évadban nyúlfarknyi tudósítások foglalják el, s inkább csak bírálják a társulatot, minden alkalmat megragadva, hogy borsot törjenek a felvágós kolozsváriak orra alá.*”¹⁸

Érdekes módon az 1877-es vendéjáték ideje alatt ugyanazt a szerepet vette át a Nagyvárad című napilap, mint Kolozsváron a Magyar Polgár. Így tehát K. Papp Miklós lapjának, hasonlóképpen a színháza színészeinek alkalmazkodniuk kellett a Sebes-Körös parti város kulturálisan más körülményeihez.

Egymás utáni két különböző társulat vendéjátékát bíráló kritikákat tanulmányozva és összehasonlítva különbségeket találtam a két lap kritikusai, publicisztikai magatartásában. A nagyváradi kormánypárti, Tisza-párti napilap, a Szabadság 1877-ben tárcalevele-

¹⁵ Kelemen 1997. 103.

¹⁶ K. Papp Miklós írása. Magyar Polgár, 11. évf., 1877. május 8.

¹⁷ Rádl Ödön: A „Magyar Polgár” és a nagyváradi színidény [vezércikk]. Nagyvárad, 8. évf., 1877. május 9.

¹⁸ Kelemen 1997. 104.

ket, részletesebb kritikákat közölt (szokásához híven nem nevesített színikritikusok tollából), addig 1878-ra négy színdarab-kritika közlésén kívül mást nem olvashatunk a lapban. A Nagyvárad című napilap írásából viszont részletesen dokumentálható mindkét egymást követő színházi évad, minden előadásról olvasható hosszú elemzés, minden jutalomjátékot két-három lapszámban is ajánlanak a közönség figyelmébe, minden vendégjátékról elemző cikk van, mindegyik előadásról címlap található. Elemezve a színikritikák stílusát, nyelvezetét, arra jöttem rá, hogy a Nagyvárad napilapban mindkét vendégjáték esetében hasonló hangvételű írások olvashatóak. Mindkét évben a prózai előadások színikritikusa Rádl Ödön, a Nagyvárad Színházi Bizottság tagja, később elnöke, a Szigligeti Társaság elnöke, a Nagyvárad című napilap színikritikusa és vezető publicistája volt. Az 1877-es kolozsvári vendégszereplés idején az opera- és operett-kritikákat Ritoók Zsigmond írta. Az 1878-as nyári vendégjáték idején Rádl kritikustársa Weingruber Gusztáv, a Premontrei Főgimnázium kórusvezetője és zenetanára, zeneszerző volt. A napilapban a színikritikusok írásai közvélemény-alkalmozók tényezőik voltak, mindannyian hozzáértő személyiségek voltak a városban. Míg 1877-ben a Szabadság című politikai napilap méltó társa volt a Nagyváradnak, ez nem mondható el az 1878-as vendégjáték során. A színházi kapcsolatos eseményeket közli, de színikritika összesen az öt hónapos vendégjáték alatt négy alkalommal olvasható a lapban, mindannyiszor számomra ismeretlen publicista tollából.

A migráció és alkalmazkodási stratégiák szempontjából elemezve a két évadot, azt tudom elmondani, hogy a kolozsvári társulat esetében a váradi vendégjáték felbontotta az otthon jól bevált színházi rangsort és behatárolt szerepeket, ezt nem mondhatom el a debreceni társulatról, 1878-ban, hiszen az nem bejáratott színházi közösség volt. A kolozsváriaknál maga az utazás ténye is megbontotta a Kolozsváron megszokott színházi hierarchiát. A váradi újságok, a Nagyvárad és Szabadság szerint a társulat vezető színészei a Fekete-Sas szállóban laktak, a város központjában, a statiszták és műszak a színházhoz közeli vendégfogadóban.¹⁹

Már ez is jelentett egyfajta elkülönítést. A drámai és népszínmű-hősnői szerepkörrel, illetve a drámai és népszínműi szende szerepkörrel épp az elindulás előtt szerződött el Pestre két színésznő, Komáromi Mari és Kutassy Janka. Ez a tény a társulat életében addig még nem tapasztalt ellenségeskedést produkált színésznők között. Ezzel az esettel indult el az a lavina a kolozsvári társulat vendégszereplésében, ami az előre megfogalmazott színházi terv kényszerű megváltoztatásában, valamint a színészek és vezetőség közötti éles konfliktusokban jutott csúcspontra. Mindezeket nyomom tudjuk követni és dokumentálni a napilapok, a Nagyvárad, a Szabadság és a kolozsvári Magyar Polgár írásában. Június 4-én, a Girofflé-Giroffla című komédia főpróbáján, a Nagyvárad és a Szabadság lapok szerint (mindkét napilap egyaránt közli) hajba kapott Kovácsné és Locsarekné.²⁰ Maga E. Kovács Gyula, a rendező kellett a két civakodó és sipítózó művésznő közé ugorjon, hogy szétválassza őket. A társulat életében a zűrzavart még csak tovább fokozta, hogy Krecsányi Sarolta primadonna megbetegedett, előbb Biharfüredre utazott, majd németországi fürdőhelyre, Franzenaudba gyógykezeltetni tüdőbetegségét, tudósították olvasóikat a városi napilapok. A helyzetet gyorsan meg kellett oldani, így a társulatvezetők döntése értelmében Tóth igazgató Kolozsvárra utazott 1877. július 13-án és

¹⁹ Nagyvárad, 8. évf., 1877. május 9. 5.; Szabadság, 3. évf., 1877. május 10. 4.

²⁰ Nagyvárad, 8. évf., 1877. június 9. 4.; Szabadság, 3. évf., 1877. június 10. 4. után közli a Magyar Polgár, 11. évf., 1877. június 10.

vissza 14-én, magával hozva öt vadonatúj, még eddig sehol sem játszott színdarab példányait. A darabok Váradra hozatalával sikert reméltek.

A színikritikák utáni eseményeket vizsgálva elmondhatom, hogy ok-okozati összefüggéseket lehet levonni a negatív kritikák és a színészek konfliktusai között. Legkézenfekvőbb példa erre Szacs vay Imre esete, akit Rádl Ödön vitriolos kritikaszorosozattal illett. Ez a tény vezetett ahhoz, hogy Szacs vay Imre nyílt levelet jelentetett meg a Nagyvárad hasábjain és *A szofták Budapest* című vígjátékban kiosztott szerepét visszautasította. A rendezőnek, E. Kovácsnak kellett „beugrania” helyette. Másik kiemelkedő példa Szombathelyi Béla esete, akit igaz, nem illettek negatív kritikákkal, mert közkedvelt bonviván volt a városban, de mégis mellőzve érezte magát, hiszen az operett háttérbe szorult a megváltozott minievad szerkezetében és augusztus elején elszökött egy, éppen Nagyvárad közelében játszó vándorszínész társulattal. Bejárta a Nyírség nagyobb településeit, a sajtóforrások szerint Nyíregyházán is játszott, majd egész egyszerűen visszatért Nagyváradra augusztus 22-én. Érdekes és botránysos színpolt lehetett a korabeli színházi életben, ha egy leszerződött kolozsvári vezető színész, csak úgy fogta magát és vándorszínésznek állt. Hiszen a század utolsó harmadában sorra épültek fel Magyarország kőszínházai, és minden színésznek a biztos megélhetés, a biztos társulat jelentette a fontosságot.

Szintén izgalmas színes hírsorozat tarthatta hetekig lázban a színházlátogató nézők kedélyeit 1877 forró nyarán. Kovácsnékhez hasonló konfliktus Boér Emma és Ditróiné Eibenschütz Mari színésznők közt robbant ki, a vendéjáték végén. *„Boér Emma megtagadta addig a játékot, amíg nem kap nagyobb szerepeket, mert mellőzve érezte magát. Kovácsné is, Ditróinét is koszorúkkal, virágokkal ünneplik, ő meg nem kap semmit”*, olvassuk a Magyar Polgárban szeptember 3-án.²¹ Az utóbbi időben – írja K. Papp Miklós – a művezető, E. Kovács Gyula főleg Ditróinét foglalkoztatta, akivel Boér Emma össze is vezett a René király leánya című dráma főpróbáján, augusztus 26-án. Kijelentette Boér, hogy engedjék őt is csatlakozni egy vándorszínész társulathoz, szeptember 2-ai kezdéssel. Tóth direktor békítette meg a feleket, de Korbuly Bogdán, a kolozsvári színház intendánsa is táviratozott Váradra Boér Emmának. A közönség zajosan tüntetett drámai kedvence mellett. Mindezekről a Nagyvárad és a Magyar Polgár is, mint színházi szenzációról, beszámolt.²² Szeptember 8-án pedig, hogy „szent legyen a béke” a háborúskodó színésznők között, E. Kovács kettejükre osztotta ki *A két árva* című francia dráma női főszerepeit. Mindkét művésznő: Boér Emma és Ditróiné is remekelt az előadásban. *„Az előadás alatt innen is onnan is ovációk hangjai hallatszóttak, a Ditróiné-párti és Boér Emma-párti nézők zajosan éltette ki-ki maga kedvencét. Míg végre a nagyközönség adá meg az elégtételt mindkettejüknek, hosszan és zajosan élteté mindkét színésznőt a darab végén. Ők átölelve egymást hajoltak meg. Ez volt az a taps, amelyre mindketten büszkéke lehetnek, és büszkéke lehet a város Nagyvárad, hogy két ilyen tündöklő művésznőt látott színpadon játszani ma este.”* – írta a Nagyvárad méltató kritikájában Rádl Ödön.²³

Filológiailag összehasonlítva a rendelkezésemre álló forrásokat: a kolozsvári színházi zsebkönyv 1877-es évének előadás-felsorolását, a nagyvárad színházi zsebkönyv 1877-es adatait, a Nagyvárad, a Szabadság nagyvárad és a Magyar Polgár című kolozsvári napilapokban közölt előadásanyagokat (színikritikákat, színlapokat, színházi műsor előzeteseket) és az Indig Ottó által közölt előadáslistát, az 1877-es kolozsvári vendégszerepléssel

²¹ Pudica mimosa címen K. Papp Miklós rövid híre. Magyar Polgár, 11. évf., 1877. szeptember 3.

²² A botránny vége. Magyar Polgár, 11. évf., 1877. szeptember 6. után közölte a Nagyvárad, 8. évf., 1877. szeptember 6.

²³ A színikörből – Rádl Ödön kritika – *A két árva*. Nagyvárad, 8. évf., 1877. szeptember 11. 5.

kapcsolatban azt tapasztaltam, hogy a kolozsvári adatok némely elemében nem egyeznek a nagyváradai adatokkal. Feltehetőleg a kolozsvári és váradai források közötti különbségek okai abból erednek, hogy a kolozsvári színházi zsebkönyvben az előre tervbe vett előadások sora szerepel, a váradai és kolozsvári sajtóforrásokban, valamint a nagyváradai zsebkönyvben pedig, mint azt már említettem, a valóban bemutatott darabok listáját olvashatjuk; szerintem a helyi adatok a mérvadóak.²⁴

Az 1878-as vendégszereplés-repertoár kutatásában gondot jelentett az a tény, hogy színházi zsebkönyv nem maradt fent az 1878-as időszak előadásairól, sem a megyei könyvtár, sem az Állami Levéltár anyagában, a színház dokumentumtára 1958–1960 közötti átépítésekor részben megsemmisült, így forrásként Indig Ottó színház-történeti könyvének adattárát, valamint a korabeli napilapokat tudtam csupán felhasználni. A Nagyvárad napilap kritikáit követve a teljes nyári évad előadásait sikerült naprakészen nyomon követni. Elemezve az 1878-as vendégjáték előadássorozatát filológiai szempontból, az derült ki, hogy a debreceni társulat nem másolta a kolozsváriak repertoárját, változatos darabokat mutattak be az egész vendégjáték alatt, elsősorban francia és német szerzők darabjait, de számos magyar újdonsággal is szolgáltak a nézőknek. Az öt hónapos vendégjáték alatt 30 alkalommal játszott a társulat operettet, ami nem kevés. A repertoár páratlan volt, a kortárs francia operettirodalom minden sikeres darabja színpadra került, egy operett-ősbemutató is eseményszámba ment, Konti József karnagy Vadászok című egyfelvónásos operettjét adták elő. A debreceniek Mándoky Béla vezetésével heti repertoárban gondolkodtak, ellentétben a kolozsváriakkal, akik előre leszögezték a repertoárt.

A heti színház-műsort mindkét évben közölte mindkét helyi napilap, a Nagyvárad és a Szabadság is. A debreceniek az előzetes repertoárt rugalmasan, könnyen alakították át. Kedvezni akartak a közönségnek, a közízlést akarták kiszolgálni. A napilapokban olvasott dokumentumok, újságcikkek alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a debreceni színtársulat 1878-as vendégjáték-sikere abban állt, hogy szerénységükkel és rugalmas repertoárjukkal megnyerték a színházba járó közönséget. Főként pedig abban, hogy sokkal populárisabb jellegű, a közönséghez maximálisan alkalmazkodó repertoárt alakítottak ki.

A szembetűnő példa erre az 1878. június 14-én a Nagyvárad oldalain megjelent kritika. Két operettelőadás és A csikós című népszínmű előadás után a B. K. monogramú, számomra ismeretlen újságíró azt jelentette ki, úgy gondolom a színtársulattól vett információk alapján, hogy a „3 legutóbbi előadás 1000 (ezer) forinton felül jövedelmezett tisztán!”²⁵ (sic!) Szintén elkülöníti a kétfajta társulatot, hogy számomra meglepő módon a debreceni színészek a negatív kritikáktól nem sértődtek meg. Ellentétben a kolozsvári elsőrendű színésznőkkel és színészekkel, akik problémát kreáltak abból, hogy nem ők kapták a főszerepeket. (Lásd Boér Emma és Kovácsné vitáját.) Míg a kolozsváriak esetében 1877-ben a színészek arról panaszkodtak, hogy a jutalomjáték nem térül meg számukra, a Mándoky-féle társulatnál 1878-ban a kreatív megoldás is látható és olvasható a sajtódokumentumokban. Az operaénekesek operettekben léptek fel és arattak sikereket, jutalomjátékként.

Véleményem szerint a korban ez a tény is alátámasztja a társulat megfelelő alkalmazkodását a városi közönség igényeihez. Míg a kolozsvári színészek szerepet adtak vissza, mert nem felelt meg a behatárolt színészi kategóriájuknak, a debreceniek gyakorlatilag estéről-estére minden műfajban igyekeztek bizonyítani a közönségnek. Azért is volt eltérő

²⁴ Színházi zsebkönyv (Kolozsvár) 1877., illetve Színházi zsebkönyv (Nagyvárad) 1877.

²⁵ [B. K.]: A színekörből 14. Nagyvárad, 9. évf., 1878. június 14. 7.

a két szintársulat alkalmazkodási stratégiája Nagyváradon, mert Mándoky Béla, a társulat vezetője estéről-estére főszerepekben lépett fel, ő rendezte a prózai előadásokat, felelt a repertoár kialakításáért és még arra is volt gondja, hogy új színdarabokat szerezzen be egyenesen Pestről.

Innovatív, érdekes tényként tudom közölni egy E. Kovács Gyula vezette kolozsvári minitársulat kiszállásának tényét a Nagyváradhoz közeli hajdúvárosba, Nagyszalontára. A szakirodalmi forrásokban, de a kolozsvári újságokban sem találtam semmilyen utalást erre az eseményre. Mindössze a Nagyvárad társadalmi és politikai napilap Napi Hírek rovatában, július 31-én olvasható a következő: „*E. Kovács Gyula és nyolc társa a Toldi Miklós és a Don Caesar de Bazan című előadásokkal vendégszerepelt Nagyszalontán július 30-án*”.²⁶ A színész-csoportot Csorvási István ügyvéd, E. Kovács Gyula színész, társulatvezető, egykori debreceni tanuló társa látta vendégül, dr. Kiss Ferencnek, a szalontai olvasóegylet elnökének meghívására, olvasható a nagyszalontai monográfiában.²⁷

A sajtóforrásokból nem tudható, hogy ez a kiszállás exkluzív volt-e, vagy szabad bejárást biztosított minden érdeklődőnek, hiszen rögtönzött színpadon, jelzésdíszletekkel játszottak, viszont az tény, hogy más forrás, szakirodalom nem említi sehol ezeket az epizódokat. Szintén Nagyszalontán vendégeskedtek a kolozsvári színészek augusztus 27-én.

A Nagyvárad napilap tudósítása szerint nyolc kolozsvári művész és helyi műkedvelők a Bánk bánt adták elő a Csorvási házban felállított rögtönzött színpadon. A napilap a kolozsvári színészek által alakított szerepeket is közli: „*E. Kovács Gyula (Bánk-bán), Ditrói (Miklós), Kassai (Ottó), Kovácsné (Gertudis), Földényi (Biberach), Szentgyörgyi (Tibor) és Ditróiné (Melinda)*”.²⁸ Nem állnak rendelkezésre források arra vonatkozóan, hogy milyen járművel mentek kiszállásra, illetve milyen körülmények fogadták őket.

Szintén kiemelném, hogy 1878 júniusában Kolozsvárhoz köthető színes hír hívta fel az olvasók figyelmét arra, hogy K. Papp Miklós, a Magyar Polgár politikai napilap tulajdonos-főszerkesztője Nagyváradra érkezett. Részt vett az általa írt Judit asszony című társadalmi dráma bemutató előadásán.

A kritikaíró Rádl Ödön K. Papp Miklós darabjáról vitriolos, kemény hangon fogalmazott. Nagyon élesen, bántóan kritizálta a szerzőt is, a darabot is, pedig mind a közönség, mind a kritika nagyon várta a bemutatását. K. Papp Miklós és Rádl Ödön korabeli hírlapírói ellenfelek voltak, 1877-ben pennacsatákat vívtak egymással a Nagyvárad és a Magyar Polgár napilapok hasábjain.

Eltérés mutatkozott végül a kétfajta társulattól való sajtóbúcsúzásban is. A kolozsváriak 1877-es elutazása után a váradai sajtó meleg hangon búcsúzott a társulattól és reménykedett abban, hogy visszatérnek, később csalódnia kellett a kolozsváriakban. „*Szerencsés utat kívánhatunk jelenleg a távozó művészeknek. Távoztukkal társadalmi életünk szokott egyhangúságába esik vissza, s megjelenik mindnyájunk ajkain a rég táplált óhaj: az állandó színház megtestesülésére. Megemlítjük egymásnak mennyi szép estét töltöttünk el a Színház fabódéjában. Milyen szépen énekelte tegnapelőtt Krecsányi Saroltánk a Böregérben, amely előadással búcsúznak színészeink. A viszontlátásra! – írta bizakodva Rádl Ödön*”.²⁹

²⁶ Vendégeskedés Nagyszalontán. Nagyvárad, 8. évf., 1877. július 31. 4. (Napi újdonságok rovatban címeshír.)

²⁷ Móczár 1906. 84.

²⁸ Bánk bán előadás Nagyszalontán. Nagyvárad, 8. évf., 1877. szeptember 3. 5.

²⁹ Eltávoztak a színészeink – Rádl Ödön tárcája. Nagyvárad, 8. évf., 1877. szeptember 28. 1–2.

Ugyanő volt az, aki, hogy megtorolja a városán esett sérelmeket, kitalált a Nagyvárad 1878. október 16-i számában, összehasonlítva a kolozsvári és debreceni társulatot. *„Bezzeg a mostani társulatunk nem tón úgy, mint a múlt évi, a kolozsvári. A primadonnák nem kerestek cliquet, nem dobattak maguknak koszorúkat, nem pityeregtek nyílt színen, ha társnőjük mellett demonstráltak, nem civakodtak, nem tépték egymás haját, s megfelelő férjeik vagy Céladon-jaik nem kapacitáltak ökölrel egymást, nem nevezték parasztvárosnak Nagyváradot, amikor eltávoztak. A debreceni lapok sem beszéltek 20.000 koronás deficitről. Tette mindenki a dolgát és így volt ez jól.”*³⁰

Várad tehát magához emelte, magához hasonlította az itt működő kolozsvári társulatot. A színikritikák és szindarab-ismertetések igazolják, hogy *„művészeti mérték általános zuhanása”* nem volt megfigyelhető az öt hónapos vendégjáték alatt, amint azt Kelemen István állítja színháztörténeti monográfiájában, hanem igényes rendezésű drámai művek, operák és más közönségdarabok kerültek estéről-estére színpadra.³¹

„Hírnevés művészek vendégszerepeltek színházunkban [...] Ecsedi Kovács Gyula, minden idők és országrészek egyik legnagyobb drámai hőse [...] szinte szimbólummá válik az erdélyi Nemzeti Színháznak, csakúgy, mint a népszínművek hőse Szentgyörgyi István.” – hangzik viszont a dicsérő szó a kiváló színháztörténész Darvay Nagy Adrienne írásából.³²

A Mándoky Béla vezette Debrecen-Nagyvárad Színtársulat méltóképpen búcsúzott el sikerei helyszínétől és kedves közönségétől. Érdeemes idézni a teljes búcsú szövegét a Nagyvárad napilap 1878. szeptember 27-én megjelent lapszámából. *„Nagyérdemű közönség! Mielőtt a mai előadással a színi évadot befejeznők, s e kedves város falaitól ideiglenesen búcsúnkat vennők, kedves kötelességének tartja a Debrecen-nagyvárad Színeszgyesület forró háláját és köszönetét nyilvánítani Nagyvárad város lelkes közönségének azon nagybecsű pártfogásért, melyben e kebelében működő összes: drámai és népszínmű, operett és opera színtársulatot részesíté! Továbbá köszönetet mondunk a tekintetes Színiügyi bizottmánynak azon szellemi támogatásért, mellyel ügyünket diadalra juttatni segíté! Isten tartsa meg a magyar színiügyért lelkesülő derék férfiakat! Isten éltesse Nagyvárad derék pártoló közönségét! Mély tisztelettel a színeszgyesület nevében Mándoky Béla igazgató.”*³³

Ezek a tények példázzák, hogy a két eltérő város, két eltérő profillal rendelkező színház és színtársulat miként tudott alkalmazkodni Nagyvárad civis városának közönségéhez, illetve a sajtóban megjelent írások miként hatottak a két társulat viselkedésére. Az 1877-ben vendégszerepelt kolozsvári színház próbálkozásai ellenére – ahogy Rádl fogalmazta meg – „deficittel zárt”, az 1878-ban, őket követő debreceni viszont profitált.

Végül, összegzésként el szeretném mondani, hogy munkámban nem akartam lekicsinyíteni a kolozsvári színház érdemeit, sem a debreceni színtársulatot feldicsérni a két vendégszereplés közötti összehasonlítás során. Az tisztán látható, hogy a kolozsvári színház klasszikus színjátszást vitt tovább, és legrégebbi erdélyi színtársulatként ezt képviselte vendégszereplése során, a debreceni pedig, hasonlóan a vándortársulatokhoz, sok helyről összegyűlt színészek érdekszövetsége volt, egy közös cél vezérelte őket, a sikeres vendégszereplés.

A dokumentumokból, elsősorban az általam tanulmányozott újságcikkekből, színikritikákból azonban az látható világosan, hogy ugyanabban a városban, a polgárosodás útjára lépett Nagyváradon, egymást követő években, az 1870-es évek végén, két különböző

³⁰ Összegzés – Rádl Ödön írása. Nagyvárad, 9. évf., 1878. október 16. 1–2.

³¹ Kelemen 1997. 108.

³² Darvay Nagy 1992. 41.

³³ Mándoky Béla búcsúja [vezércikk]. Nagyvárad, 9. évf., 1878. szeptember 27. 1.

színtársulat közül a Debrecen-Nagyvárad sikerebben alkalmazkodott a város körülményeihez, közönségéhez, mint a kolozsvári. Talán ezért is hívták vissza Mándoky Béla színtársulatát 1879-ben és 1880-ban a városba.

Szabolcs Bényei-Csáky

**Additions to the History of Acting in Oradea in the Era of Dualism
Two Different Seasons of Acting in the Troupe of Oradea: Kolozsvár 1877 and
Debrecen 1878 – A Comparison Based on the Press Documents of the Period**

In my study, I aim to provide additions to the history of acting in the era of Dualism. I contrastively examine two summer acting seasons before the stone theatre of Oradea was built, mainly emphasizing the exploration of press documents.

The literature of theatrical history only touched the two seasons I study. Therefore, the articles of the local press of the time that were of smaller scale, and provided a micro perspective, put into a new philological and historical perspective the migration movements of acting in Oradea in this period of a couple of decades.

From a philological and literature-sociological point of view, I have processed all the articles, news, advertisements and other pieces of information from the two local newspapers, the political and economic *Oradea*, and the political *Freedom* dailies from the period between May 1877 and September 1878.

During my work, I also used the Theatrical Pocketbook documenting the season of Cluj-Napoca, as well as the Acting Pocketbook of 1877 from Oradea, which remained in the local archives.

Unfortunately, no other theatrical resource remained in Oradea from the 1870s and 1880s. I have experienced that the newspaper articles of the time are authentic documents, as they correspond about the life, theatre events, forming public taste, and opinions of theatre critics of the period. The articles, as micro-resources, provide an insight into the logic and expectations of the local audience.

Analysing the gazette resources shed light on certain new correlations. During my research, I came to the conclusion that the Theatre of Cluj-Napoca continued classical acting and represented this as the oldest troupe of Transylvania during their tours. Similarly, to the travelling troupe of Debrecen, this was a guild of actors and actresses from several locations, led by one common goal: the successful guest appearances. During consecutive years in Oradea that had already been on the track of turning into a bourgeois settlement, of the two different troupes, the Debrecen-Oradea troupe accommodated more successfully to the circumstances and audience of the city than the Cluj-Napoca troupe. Perhaps this was the reason why Béla Mándoky's troupe was called back in 1879, as well as 1880 to the city.

Források

- Magyar Polgár Magyar Polgár politikai napilap (Kolozsvár, 1877). (Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár – Biblioteca Universitară, Cluj-Napoca. Leltári szám: 200.505/1877.)
- Nagyvárad Nagyvárad politikai és közgazdasági napilap (1877–1878). („Gheorghe Șincai” Nagyvárad Városi Könyvtár – Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai” Oradea. Leltári számok: V. 205.293 és 205.294/1877. V. 205.295 és 205.296/1878.)
- Szabadság Szabadság politikai napilap (1877). („Gheorghe Șincai” Nagyvárad Városi Könyvtár – Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai” Oradea. Leltári számok: V.105.174 és 105.175/1877.)
- Színházi zsebkönyv (Kolozsvár) 1877. Kolozsvári nemzeti színházi zsebkönyv 1828–1879. Kolozsvár, 1941. Online: <http://documente.bccluj.ro/web/bibdigiti/periodice/kolozsvarinemzetiszinhazizsebkonyv>
- Színházi zsebkönyv (Nagyvárad) 1877. A Nagyváradon működő hivatásos társulatok műsora, az előadások címe szerint. 1877. I–II. Nagyvárad, 1878. (Románia Nemzeti Levéltára Bihar Megyei Fiókja – Arhivele Naționale ale României Filiala Județeană Bihor. Leltári szám: 415/1878.)

Szakirodalom

- Darvay Nagy 1992. Darvay Nagy Adrienne: A kolozsvári nemzeti színház. Kolozsvár, 1992.
- Indig 1991. Indig Ottó: A nagyváradai színház másfél évszázada (1798–1944). Bukarest, 1991.
- Kelemen 1997. Kelemen István: Várad színházate. Nagyvárad, 1997.
- Móczár 1906. Móczár Lajos (szerk.): Nagyszalonta 1606–1906. Nagyszalonta, 1906.
- Molnár 1881. Molnár György: Világostól Világosig I–III. Arad, 1881.
- Náményi 1998. Náményi Lajos: A váradai színház története, a Nagyvárad Magyar színház száz éves jubileuma alkalmából. Nagyvárad, 1898. (reprint kiadás: Nagyvárad, 1998.)
- Schöpflin 1929–1931. Schöpflin Aladár (szerk.): Színművészeti lexikon, a színháztudás és drámairodalom enciklopédiája I–IV. Bp., 1929–1931.